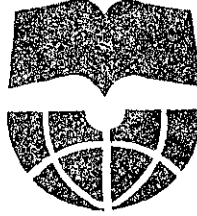

TARTIŞMALI İLMİ TOPLANTILAR DİZİSİ

HZ. PEYGAMBER VE AİLE HAYATI

Doç. Dr. Ali ÖZEK • Y. Doç. Dr. Ö. Faruk HARMAN
Y. Doç. Dr. Abdullah AYDINLI • Doç. Dr. M. Yaşar KANDEMİR
Doç. Dr. İ. Lütfi ÇAKAN • Doç. Dr. Hayreddin KARAMAN
Doç. Dr. Ümid MERİÇ • Prof. Dr. Salih TUĞ
Y. Doç. Dr. Sadreddin GÜMÜŞ • Ali Rıza DEMİRCAN
Doç. Dr. Mustafa ERKAL • Doç. Dr. İbrahim CANAN
Dr. Celal YENİÇERİ • Y. Doç. Dr. Raşit KÜÇÜK
Doç. Dr. Bekir TOPALOĞLU

İLMİ NEŞRİYAT
İÇ VE DIŞ TİCARET A.Ş.

Adres: Kızıtaşı, Kâmilpaşa Sok. No: 17 Fatih/İST.

YAHUDİ VE HİRİSTİYAN KUTSAL METİNLERİNDE PEYGAMBERLİK VE PEYGAMBER EVLİLİKLERİ

Y. Doç. Dr. Ömer Faruk HARMAN
M.Ü. İlahiyat Fakültesi
Öğretim Üyesi

Yahudi ve Hıristiyanlar tarafından kutsal kabul edilen ve Hıristiyanlarca «Eski Ahit» diye adlandırılan metinlerde, hem peygamberlik, hem de evlilik müessesesi, temel kriterleriyle ele alınmış, gerek peygamberliğin vasıfları, gerekse evlilikle ilgili çeşitli hükümler vaz' edilmiştir. Sadece Hıristiyanlarca kutsal kabul edilen Yeni Ahid'de de, temelde Eski Ahid'deki bilgiler esas alınmıştır. Biz bu araştırmamızda, Kitab-ı Mukaddes'deki bilgiler ışığında önce peygamberlik müessesesini ve peygamberleri, daha sonra da evlilik müessesesini ve onunla ilgili hükümleri tedkik ederek, Kur'an ve Kitab-ı Mukaddes'de müştereken kabul edilen peygamberlerle, Kur'an'da zikredilen ancak Kitab-ı Mukaddes'de peygamber olarak kabul edilmeyen, Kitab-ı Mukaddes'de peygamber olarak takdim edilen, fakat Kur'an'da yer almayan peygamberleri, yaptıkları evlilikler açısından, ele alacağız.

I. PEYGAMBERLİK MÜESSESESİ VE PEYGAMBERLER:

A. Peygamberlikle İlgili Terimler:

Eski Ahid'de, peygamberi ifade etmek üzere, O'nun gerek Tanrı ile gerekse İsrailoğullarıyla münasebeti açısından çeşitli tabirler kullanılmıştır.

1. **Nebi kelimesi:** İbrânce Kitab-ı Mukaddes'de bu kelime, Tanrı ile münasebeti yönünden, peygamber için kullanılmıştır. Sadece bir yerde, mecâzi anlamda «Musa'nın nebisi» şeklinde, Hz. Harun için de kullanılmakta-

dır (Çıkış, 7/1). Kelime, İbrânce'de, «çağurmak» mânâsına olan «Nábâ» fiilinden türemiş olup, «çağırılmış» mânâsına gelmektedir. Kelimenin Akadça'daki «nabû» kökünden geldiği de ileri sürülmektedir¹.

Eski Ahid'de bu kelime ilk defa, Hz. İbrahim için kullanılmıştır (Tekvin, 20/7).

2. Hozéh ve Roéh kelimeleri: Eski Ahid'de 17 defa zikredilen Hozéh kelimesiyle, 5 defa zikredilen Roéh kelimesi, Türkçe Kitab-ı Mukaddes'de «Gören» diye çevrilmiştir. Çeşitli pasajlarda, falcılar ve sahte peygamberler için kullanılan bu tâbirler, Yahudilere göre vahyin bir türü de «rü'yet» olduğu için, hakiki peygamberler için de kullanılmış, hatta nebi kelimesiyle eşanlamlı kabul edilmiştir².

3. Allah Adamı: Eski Ahid'de bu tâbir, sadece peygamberler için kullanılmaktadır. Hiçbir kohen bu sıfatı taşımamaktadır. Tevrat'ta sadece Hz. Mûsâ için kullanılan bu tâbir (Tesniye, 33/1), Eski Ahid'in tarihi kitaplarında daha çok zikredilmektedir.

4. Allah'ın kulu: Bu tabir de birçok peygamber için kullanılmıştır: Musa (Çıkış, 14/31), İşaya (İşaya, 20/3), Yunus (II. Krallar, 15/25) vs. gibi.

5. Haberci (elçi-rasûl): Eski Ahid'de, peygamberin bir diğer adı da haberci (elçi)'dir. Esaret sonrasında kullanılan bu kelime, «kul» kelimesiyle birlikte de zikredilmektedir (II. Samuel, 10/2, 4; İşaya; 42/19; Malaki, 3/1).

6. Mecnun: Eski Ahid'in bazı yerlerinde (Hoşea, 9/7; II. Krallar, 9/11-13), peygamberler için memnun, deli ifadeleri de kullanılmaktadır.

B. Peygamberlik Müessesesi:

1. Peygamberlik Anlayışı: Kitab-ı Mukaddes'de peygamber, Tanrı'nın iradesini insanlara tebliğ edip, öğret-

1. Léon Ramlot, «Prophétisme» Dictionnaire de la Bible, Supplément, Paris 1972, VIII, 922.

2. Siman Légasse, «Prophétisme», Dictionnaire de Sprilutalité, Paris 1988, 12/2, 2410.

mek için görevlendirdiği kişidir³. Yahudilikte, Rab Yahve'nin şeriatını İsrailoğulları'na nakiedip onları uyarmak, icabederse gelecek felâketleri bildirmek işi peygamberlere zittir. Rab Yahve, Hz. Mûsâ'ya, sözlerini ağzına koyacağı ve emredeceği her şeyi onlara tebliğ edecek bir kişi gönderceğini beyan etmiştir (Tesniye, 18/18). Hz. Mûsâ, gerek getirdiği şeriat, gerekse tebliği yönünden, Yahudi inancına göre kendisinden sonra gelen peygamberlerin prototipidir. Peygamberin ilâhî şeriat ile insanlara gönderilme olgusu, Eski Ahid'de çeşitli vesilelerle vurgulanmaktadır: «Peygamber kullarına emretmiş olduğum sözlerim ve kanunlarım...» (Zekarya, 1/6), «Ordular Rabbinin kendi ruhu ile önceki peygamberler eliyle göndermiş olduğu şeriatı ve sözleri...» (Zekarya, 7/12) gibi.

Peygamberi diğerlerinden ayıran, hem ilâhî ruh veya kelâm'a muhatap olması, hem de ilâhî mesajı diğer insanlara tebliğ etmesidir⁴.

Eski Ahid'de, ilâhî vahy şu şekillerde tezahür etmektedir:

a) **Tanrı'nın bizzat görünmesi:** Bu, vahyin en kestirme yoludur ve sadece Hz. Mûsâ'ya bahşedilmiştir. (Sayılar, 12/6-8).

b) **Tanrı'nın rü'ya veya rü'yet yoluyla tecellisi:** Rab, peygamberlere, normal olarak rü'ya ve rü'yet yoluyla tecelli etmektedir.

c) **İlâhî Kelâm:** Rab Yahve, insanlara hitap etmek için araçlar ve sözcüler kullanmaktadır ki, bunlar da peygamberlerdir. Peygamberlerle birlikte artık, «Yahve dedi, konuştu» ifadesi yerine, «Rabbin sözü falana geldi» kalıbı devamlı olarak kullanılmıştır.

d) **İlâhî Ruh:** Vahyin gelişinde ve değişik şekillerinde vasıta olan, Yahve'nin ruhu, **Kutsal Ruh**'tur. Hz. Mûsâ'yı hem peygamber olarak, hem de kanun koyucu olarak yönlendiren bu ruhtur (Sayılar, 11/25-27; Tesniye, 34/9). Ya-

3. Nouveau Dictionnaire Biblique, Suisse, 1979, s. 621.

4. André Neher, L'Essence du prophétisme, Paris 1983, s. 10.

hudulikte peygamberler, hep bu ruh ile harekete geçirilmişlerdir (II. Samuel, 32/2; İşaya, 42/1; 59/21; 61/1; II. Ta-rihler, 15/1; 20/14; 24/20).

2. **Hakiki Peygamberin Özellikleri:** Tesniye 13/1-5 ve 18/15-22. hakiki peygamberin özelliklerini belirten, âdeta bir peygamberlik yasasıdır. Bu ve buna benzer bölümler-den, hakiki peygamberliği belirten şu vasıfları tesbit müm-kündür:

a) **Tebliğ'in doğruluğu:** (Tesniye 13/1-5; İşaya, 8/20). Hakiki peygamberin Tanrı, ibadet ve ahlâkî vecibeler hu-susunda söyledikleri, şeriatın ta'limine uygun olmalıdır. Eğer peygamberin söyledikleri, şeriatten, özellikle de 10 emir'den ayrılıyorsa o, Allah adamı değildir⁵.

b) **Verdiği haberin tahakkuku:** Tevrat, peygamberin, geleceğe dönük olarak verdiği haberin tahakkukunu, pey-gamberin hakikiliğinin ölçüsü olarak vermektedir (Tesni-ye, 18-21-22).

c) **Alâmetler (mücizeler) göstermesi:** Peygamberlere, peygamberliklerini isbat ve te'yid sadedinde bir takım mucizeler verilmiştir (Çıkış, 4/1-8; İşaya, 7/11, 14). Ancak, sadece, alâmetler yeterli değildir. Zira, bazıları ya tesadü-fidir veya yalandır (Tesniye, 13/1,2; Çıkış, 7/11, 22; II. Se-lânikîlere, 2/9).

3. **Sahte Peygamberler:** Eski Ahid, sahte peygamber-lerin özelliklerini şu şekilde belirtir:

a) **Başka ilâhlar adına konuşurlar:** «Eğer aranızdan bir peygamber yahut rü'ya gören çıkarsa ve sana, bir hâ-rika yahut alâmet verirse ve: Bilmediğiniz başka ilâhla-rın ardınca yürüyelim ve onlara kulluk edelim diye hak-kında söylediği alâmet yahut hârika vâki' olursa, o pey-gamberin rü'ya görenin sözlerini dinleniyeceksiniz» (Tes-niye, 13/1-3).

b) **Tanrı Yahve adına yalan yöylerier:** I. Krallar 22/5-28; Yeremya, 23/16-32; Hezekiel, 13/17, 19.

5. Nouveau Dictionnaire Biblique, Suisse, 1979, s. 622;

c) Yalan şeyler uydururlar: Yeremya, 14/14; 23/26.

Eski Ahid, birtakım alâmetler gösterebilir bile, başka ilâhlara kulluğu öneren yalancı peygamber veya rüya görenlerin ölümle cezalandırılacaklarını bildirmektedir (Tesniye, 13/1-6). Eski Ahid'de, Peygamber İlyâ'nın emri üzerine bunlardan 450 Baal ve 400 Aşera peygamberinin (I. Krallar, 18/1-40), Yehu'nun emriyle de bütün Baal peygamberlerinin öldürüldüğü bildirilmektedir (II. Krallar, IX-X). Fakat bu arada, Yeremya, Zekarya ve Yahya gibi hakiki peygamberler de öldürülmüştür.

4. **Kadın Peygamberler:** Yahudi dinindeki ruhbanlık, Harun neslinden gelen, Levi sıbtından olan, sadece erkeklerle has ve miras yoluyla intikal eden bir müesseseye iken (Çıkış, 28/1-43), peygamberlik, kabile ve cinsiyet ayırımı gözetmemektedir. Bu sebeple, **Eski Ahid'de kadın peygamberlerden de bahsedilmektedir.** Nebi kelimesinin müennes şekli olan «nebi'âh» kelimesi Eski Ahid'de altı defa geçmektedir. **Kadın peygamberler şunlardır: Nebiye Miryam** (Çıkış, 15/20); peygamber **Debora** (Hakimler, 4/4), peygamber **Hulda** (II. Krallar, 22/14; II. Tarihler 34/22), peygamber **Noadya** (Nehemya, 6/14). Ayrıca **İşaya** peygamber, zevcesinden nebiye diye bahsetmektedir (İşaya, 8/3). Yeni Ahid'de ise **Anna** (Luka, 2/36) ve **İzabel** (Yuhanna'nın vahyi, 2/20) kadın peygamber olarak zikredilmektedir.

C. Kitab-ı Mukaddes'de Peygamberler:

1. **Klasik (kanonik) peygamberler:** Yahudilik, Eski Ahid'de kendisine atfedilen yazıların bulunduğu peygamberlere klâsik veya kanonik peygamberler demektedir. Kitapları, kutsal yazılar kanon'una alındığı için bu adı almışlardır. Bu peygamberlere «**yazar peygamberler**» de denilmektedir. Bu peygamberler, M.Ö. VIII. asırdan, M.Ö. V. asra kadar uzanan sürede faaliyet göstermişlerdir⁶.

6. Introduction à la Bible, Paris 1973, II, 363;

2. Kronolojik Olarak Peygamberler:

a) Yazar Peygamberlerden Önceki Dönem:

M.Ö. XX ve XV. asırlar arası: Yahudi tarihinde, kendileri hakkında «peygamber» vasfı kullanılmamasına, kendilerine aşiret reisi (patriyark - patriarche) denilmesine rağmen, Hz. İbrahim (ki ilk defa nebi kelimesi O'nunla ilgili olarak zikredilir), Hz. İshak, Hz. Yakub ve Hz. Yusuf, göçebe aşiret reislerinden daha fazla birtakım husûsiyetlere sahiptirler. Onlar, Tanrı ile devamlı irtibat hâlinindedirler. Tanrı, onlara, istek, emir ve vahiylerini bildirmektedir⁷.

(M.Ö. XV veya XIII asır: Bu dönemde en büyük nebi olan Hz. Mûsâ görev yapmıştır. Hz. Mûsâ, döneminin tek peygamberi değildir. Eldad ve Medad da aynı dönemde peygamberlik yapmışlardır. Medyenli peygamber Bel'am da (Bileam) Mûsâ'nın muasıdır.)

M.Ö. VIII. asra kadar: İsrailoğulları'nın Kenan diyarına yerleşmelerinden, krallığın başlangıcına kadarki dönemde, İsrailoğulları'nı yöneten hâkimler de, peygamberdir⁸. Krallığın başlangıcından VIII. asra kadar ki dönemde ise, peygamberlik yapanlar şunlardır: Samuel, Gad, Natan, Ahiyyah, Mikaya ben Yimla, Şemâyah, Yehu ben Hanâni, Azariyahü, Eliyahu (İlya), Elişa.

b. Yazar Peygamberler:

M.Ö. VIII. asır: Amos, Hoşea, Yunus.

M.Ö. VII. asır: Mika, İşya, Yoel, Obadya, Nahum, Habakuk, Tsefanya.

M.Ö. VI. asır: Yeremya, Hezekiel, Daniel.

M.Ö. V. asır: Haggay, Zekarya, Malaki

7. André Neher, a.g.e., s. 13;

8. André Neher, a.g.e., s. 13;

3. **Peygamberliğin sona erışı:** Yahudilere göre en son peygamber Malaki'dir. Malaki, «işte Rabbin büyük ve korkunç günü gelmeden önce ben size peygamber İlya'yı göndereceğim» (Malaki, 4/5) ifadesini naklederek, kıyametten önce son olarak İlya'nın geleceğini bildirmiştir ki Yahudiler bu peygamberi, gelmesi beklenen «Mesih» olarak kabul etmektedirler.

Hıristiyanlığa göre peygamberlik, Yahudilerin aksine, Malaki'den sonra da devam etmiştir. Hz. Yahya için, «Beklenen İlya» (Markos, 9/11-13; Matta, 11/14) inancı vardır. İncillerde, halk, **Hz. İsa'yı**, «Peygamber» (Matta, 21/46; Markos 6/4), «**büyük bir peygamber**» (Luka, 7/16) olarak kabul etmektedir. **Peygamberlik, Hz. İsa'dan sonra da devam etmiştir.** Ayrıca, sadece hıristiyanların kabul ettikleri peygamberlerden bahsedilmektedir. Bunlar, İncil'i vâz edip, geleceğe yönelik haberler veren kişilerdir (Rasüllerin İşleri, 11/27-28; 15/32)⁹.

Şu halde, yahudi ve hıristiyan kutsal metinlerine göre peygamber, Tanrı'nın, rü'ya ve rü'yet yoluyla kendisini göreve çağırdığı (nabi), ilâhi mesajı insanlara iletmekle vazifelendirip gönderdiği (rasul) kişidir. Hakiki peygamber, Tanrı adına konuşup, O'nun emirlerini tebliğ etmektedir. O'nun verdiği mesaj, şeriata aykırı değildir. Bir takım alâmetler gösterebilir veya geleceğe dair kehanetler söyleyebilir, başka ilâhlar adına konuşanlar, söyledikleri şeriata aykırı olanlar ise sahte (yalancı) peygamberlerdir. **Peygamberlik, sadece erkeklere has bir vasıf değildir. Kadınlardan da peygamber olanlar vardır.** Yahudi ve hıristiyan kutsal metinleri, birçok kadın peygamberlerden bahsetmektedir.

Yahudilik, peygamberliğin, Malaki ile sona erdiğini kabul etmektedir. Hıristiyanlığa göre ise, Malaki'den sonra peygamberler gelmiş, peygamberlik, Hz. İsa'dan sonra da devam etmiştir.

9. Simon Légasse, a.g.m., 12/2, 2427;

II. EVLİLİK MÜESSESESİ

Kitab-ı Mukaddes'de ilâhî ve kutsal kabul edilen evlilik müessesesi, yaratılış'la beraber tesis edilmiştir. Allah, bu müesseseyi aile temeli üzerine kurmuştur. Kitab-ı Mukaddes'e göre, evliliğin gayesi şu dört hususa ma'tuftur:¹⁰.

a) **Neslin devamı:** Bu husus, Tevrat'ta şu şekilde ifade edilir: «Ve Allah onları mübarek kıldı ve Allah onlara dedi: **Semereli olun ve çoğalın ve yeryüzünü doldurun ve onu tâbi kılın ve denizin balıklarına ve göklerin kuşlarına ve yer üzerinde hareket eden her canlı şeye hâkim olun»**, (Tekvin 1/28). Aynı emir, Hz. Nûh ve oğullarına da yapılmıştır (Tekvin, 9/1).

b) **İşbirliği:** Sosyal bir varlık olan insan, yalnız başına yaşayamaz. Bu sebeptendir ki Yahve, ilk insanı yarattığında «Adam'ın yalnız olması iyi değildir, kendisine uygun bir yardımcı yapacağım» (Tekvin 2/18) diyerek, önce kır hayvanlarını, kuşları yaratır. Fakat, bunların Adam'a uygun olmaması üzerine kendi cinsinden kadın yaratılır.

c) **Eşlerin birliği:** Kadın, erkeğin kaburga kemiğinden yaratılmıştır (Tekvin, 2/22). Aynı şekilde, erkek de kadın vasıtasıyla dünyaya gelmektedir (I. Korintoslulara, 11/12). Yeni bir yuva kurmak için anasını, babasını bırakan insan, kadın'la bir beden olacaktır (Tekvin, 2/24).

d) **Kutsallık:** Evlilik bağını korumak ve yasaklara sapmamak suretiyle müessese, kudsiyetini muhafaza etmektedir (I. Korintoslulara, 7/2-9).

Biz, burada, evlilik müessesesinin yahudilikteki tatbikat ve şekillerini, Eski Ahid verilerine dayanarak ele alıp, Yeni Ahid'deki evlilik anlayışına da temas edeceğiz.

A. Evlilikle İlgili Gelenekler

1. Hz. Mûsâ'dan Önceki Durum:

a) Evlilik Akdi:

1) **Eş Seçimi:** Hz. Mûsâ öncesi devreye genellikle pat-

10. Nouveau Dictionnaire Biblique, Suisse, 1979, s. 474;

riyarklar dönemi denilmektedir. Bu dönemde, eş seçimi, aile reisi olması hasebiyle **baba'ya ait bir görevdi**. Nitekim, oğlu İshak'ın eşini **Hz. İbrahim** (Tekvin, 24/3-8), Yakub'un eşini de babası İshak seçmişti (Tekvin, 28-1-31. **Hz. Yakub'un** oğullarından Yahuda da, oğlu'nun eşini kendisi seçmişti (Tekvin, 38/6). **Baba'nın yokluğunda ise bu görev anneye aitti**. Nitekim, Hz. İsmail'in eşini, annesi Hacer bulmuştu (Tekvin, 21/21) Babanın mevcudiyetinde bile, **annenin fikri söz konusu** oluyordu (Tekvin, 27/46). Bazan, **kızın fikri sorulsa** bile (Tekvin, 24/58), mutabakat, nişanlıların babaları arasında cereyan ediyordu. Diğer taraftan, az da olsa, **eşlerin birbirlerini görüp beğenmeleri neticesinde de evlenmeler söz konusuydu** (Tekvin, 29/11, 20).

2) **Mehir**: İbranice «Mohar» kelimesi, Eski Ahid'de iki yerde geçmekte (Tekvin, 34/12; I. Samuel, 18/25) ve «hediyeye, ağırlık» mânâsına gelmektedir. Akadça'daki «Mahuru» kelimesi de «satın alma bedeli» mânâsındadır¹¹. Alınacak kızın bedeli olan Mohar, **nişanlıların babaları arasında, bazan da nişanlıların müdahalesiyle belirleniyordu**. Kızın babası, belli bir meblağ istiyor (Tekvin, 31/151, **bu meblağ tartışıyor** (Tekvin 34/12), sonunda ödeme şartlarında anlaşmaya varıyordu (Tekvin, 29/18, 19, 25, 28). **Mehir, erkeğin insiyatifine bırakılmıyordu, O ,kadının emrinde kalırdı** (Tekvin, 31/15).

Mehrin dışında, kızın babası tarafından yapılan başı-şık genelde bir cariye oluyordu- (Tekvin 16/1; 59, 61; 29/24, 291 ile erkeğin, eşine yaptığı ve **kadının tasarrufunda bulunan başı-şık** (Tekvin, 24/53; 34/12) söz konusuydu.

b) Evlilikle İlgili Kurallar:

1) **Endogami**: Yabancı kadınlarla evlilik yasak olmakla beraber (Tekvin 26/34; 41/45; 46/10), gerek kabilenin himayesini sürdürebilmek [Tekvin, 29/39), gerekse

11 W Kornfeld, «Mariage dans l'Ancien Testament, Dictionnaire de la Bible, Supplement, DBS, Paris 1957, V, 913,

kabilenin mâmelekinin bozulup dağılmaması için, iç evlilik daha çok yaygındı. Hz. İbrahim, üvey kızkardeşiyle (Tekvin, 20/12), İshak, amcasının torunu ile (Tekvin, 24/15), Yakub, dayısının kızı ile (Tekvin, 24/19) evlenmişlerdi. Mûsâ'nın anne ve babası da birbirleriyle hala ve yeğen idi (Çıkış, 6/16, 18, 20; Sayılar 26/59).

2) **Yasaklar:** Evli bir kadınla ilişki kesinlikle yasaktı (Tekvin, 38/24). Diğer taraftan, kendisiyle evlenilmesi yasak olanların sayısı da sınırlı idi. **Anne ile, kız ile, ana bir, baba ayrı kızkardeşle ilişki yasaktı.** Bununla birlikte, baba bir ana ayrı kardeşler arasında evlilik olabiliyordu (Tekvin, 20/12). Eski Ahid, ana bir baba ayrı kardeşler arasındaki evlilikten söz etmez. Bir insanın geliniyle ilişkisi, kocası ölmüş olsa bile yasaktı (Tekvin, 38). Kayın vâlîde ile ve babanın cariyeleriyle birleşmek de yasaktı.

c) Evlilik Çeşitleri:

1) **Kadının, erkeğin evine gelmesi:** Alışlagelen evlilik türü, mehri tesbit edilen kadının, erkeğin evine gelip orada kalmasıdır. Eski Ahid'deki evliliklerin çoğu bu türdendir.

2) **Erkeğin, kadının evinde kalması:** Eski Ahid'deki bazı evlilikler bu gruba dahildir. Meselâ, Yakub'un Rachel'le evliliğinde, Yakub 7 şene kayınpederinin yanında kalarak, O'nun hesabına çalışmıştır (Tekvin, 29/27). Hz. Mûsâ da, kayınpederi Yetro'nun evinde uzun süre kalmıştır (Çıkış 3/1).

3) **Monogami:** Bir evlilik türü olarak tek kadınla evlilik, Eski Ahid'de mevcut bir müessesedir. Hz. Âdem, bir tek kadınla (Havva) evli idi. Bunun dışında sadece İshak (Tekvin, 24/67) ve Yûsuf'un (Tekvin, 41/45, 50) tek kadınla evliliklerinden bahsedilmektedir. Diğer taraftan Kabil, Nuh ve üç oğlu da tek kadınla evli görünmektedirler.

4) **Poligami:** Hz. İshak ve Yûsuf'un dışında, patriyarklar için monogami değil, mutedil ölçüde poligami söz konusudur. Eski Ahid'de poligami, ilk defa Lamek'le ilgili

olarak zikredilir, O, kendisine iki kadın almıştır (Tekvin, 4/19). Hz. İbrahim, 3 kadınla (Tekvin, 16/1-4; 25/1-21; Yakub, 4 kadınla (Tekvin, 29/20-30; 30/3-6, 10, 12; 32/23); Esav, iki (Tekvin, 26/34? veya üç kadınla (Tekvin, 36/21 evli idi.

51 Cârîyelik: Cârîyelik, poligamiyle yakından alakalı bir müesseseydi. Cârîye, köle statüsünde olup, eş sayılmıyor; dolayısıyla da eş için bir rakip teşkil etmiyordu (Tekvin, 21/10). Eğer cârîye, kadının malı ise, kısırlık hâlinde, kocasına veriliyordu (Tekvin, 16/2; 30/3), ancak kadının otoritesi altında kalıyordu (Tekvin, 16/4). Bir adamın cârîyesi, bir başkasıyla cinsel ilişkide bulunamıyor, eğer çocuk doğurmuşsa başkasına satılamıyordu. Cârîyenin çocukları, evlâtlık olarak kabul ediliyor; fakat, miras'tan faydalanamıyordu¹².

2. Monarşiye Kadarki Dönem:

Bu dönemde, evlilikle ilgili temel özellikler değişmemekle birlikte, bazı yenilikler devreye girmiştir. Mehir olarak, belli bir meblağ yerine bir şehrin alınması söz konusudur (Yeşu, 15/16; Hâkimler, 1/15], Yabancılarla evlilikle de devam ediyordu. Bir evlilik türü olarak, evlenen kadının babasının evinde kalması hâli, bu dönemde mevcuttu (Hâkimler, 8/31; 14/1-19; 16/41.

Poligami daha da artmıştı. Artık pekçok kadından oluşan haremler söz konusuydu. Gideon'un pek çok karısı ve bunlardan doğan 70 oğlu vardı (Hâkimler, 8/30?). İbtsan'ın ise, birçok karısından 30 oğlu ve 30 kızı olmuştu (Hâkimler, 12/8-91. Abdon'un 40 oğlu vardı (Hâkimler, 12/14). Elkana'nın iki karısı vardı (I. Samuel, 1/2).

3. Monarşi Döneminde Evlilik Müessesesi:

a) Evlilik Akdi: Mehir yine mevcuttur. Meselâ: Saul, kızını Hz. Dâvûd'a vermeden önce, O'ndan mehir olarak bir düşmanı öldürmesini (I. Samuel, 17/25) veya yüz Filis-

12. W. Kornfeld, a.g.m., DBS, V, 917;

ti gulfesi istemektedir (I. Samuel, 18/25; II. Samuel, 3/14). Bir tür bağış olarak, Mısırlı prenses, Hz. Süleyman'a Gezer şehrini takdim eder (I. Krallar, 9/16).

b) Evlilikle ilgili kurallar: İç evlilikler (endogami) mevcut olmakla birlikte (Meselâ: Rehoboam, amcasının kızıyla evlenir (II. Tarihler, 11/20). Yabancı kadınlarla evlilik daha da artmıştır¹³. Meselâ: Hz. Süleyman, Firavun'un kızıyla evlenir (I. Krallar, 3/1), Moabiler, Ammoniler, Edomiler, Saydalılar ve Hittilerden, çok ecnebi kadınlar sever (I. Krallar, 11/1), Yahuda kralı Ahab, Saydalılar kralı Etbaal'ın kızı İzabel'le evlenir (I. Krallar, 16/31).

Bu dönemde, ana ya da baba ayrı kardeşlerin evliliği yasaklanmıştı.

c) Evlilik çeşitleri:

1) **Monogami:** Tek kadınla evlilikler (monogami) mevcuttur. Urya'nın (II. Samuel, 12/9), Şunem'li kadının (II. Krallar, 4/8), peygamber İşaya'nın evliliği (İşaya, 8/3 gibi).

2) **Poligami:** Fakat, genel bir kural olarak, mutedil ölçüdeki poligami devam ediyordu. Saul'un bir karısı ve câriyesi (I. Samuel, 14/50; II. Samuel, 21/11) vardı. Kral Yoaş için, bizzat başkâhin 2 kadın almıştı. (II. Tarihler, 24/3). Kralların ise haremeleri vardı: **Dâvûd**'un 9 karısı (II. Samuel, 3/2-5; 5/13; 11/27; 12/8; I. Krallar, 1/3) ve câriyeleri vardı (II. Samuel, 5/13-16). **Süleyman**'ın, Neşideler Neşidesine göre, 60 kraliçesi ve 80 câriyesi (Neşideler Neşidesi, 6/8), I. Krallar, 11/3'e göre ise 700 karısı ve 300 câriyesi vardır. **Süleyman**'ın oğlu Rehoboam'ın ise 18 karısı ve 60 câriyesi vardı (II. Tarihler, 11/18-22). Yahuda kralı Abiya'nın ise 14 karısı vardı (II. Tarihler, 13/21).

4. Babil Esaretinden Sonraki Gelişmeler:

a) **Karışık evlilikler:** Bu dönemde, karışık evlilikler (yabancı kadınlarla evlilik) yasaklanmış, evli olanlar da

13. W. Kornfeld a.g.m., DBS, V, 918;

boşanmaya zorlanmıştır. Ezra tarafından vaz' edilen ve yabancı kadınlarla evli olup da boşanmayanların mallarının müsadere edileceği hükmünü getiren bu kural, dini ve irki sebeplere dayanmaktaydı (Ezra, 9; Nehemya, 10/31; 13/1-3; 23/27).

b) Monogami: Daha çok, ekonomik sebepler yüzünden, tek kadınla evlilik, esaret sonrasında artmakta,¹⁴ fakat poligami varlığını sürdürmekteydi.

c) Evlilik Akdi: İlk defa olmak üzere, Tobit kitabında, evlilikle ilgili yazılı belge söz konusu edilmektedir (Tobit, 7/16).

B. Evlilikle İlgili Hükümler:

Eski Ahid'deki evlilikle ilgili hükümleri üç grupta ele almak, hem tarihi gelişimi tesbit, hem de farklı dönemlerin düşüncelerini yansıtmaları bakımından gereklidir:

1. Çıkış Kitabındaki Hükümler:

On emir'den biri zina ile ilgilidir ve zina'yı kesin olarak yasaklar (Çıkış, 20/14). Putperestliğe düşme tehlikesi sebebiyle, yabancı kadınlarla evlilik yasaklanır (Çıkış, 34/16). Fakat, yabancı kadınlarla evlenmeme hususunda hiçbir cezai müeyyide getirilmez ve bu tür evlilikler, Mo-narşinin sona ermesine kadar devam eder¹⁵. Nişanlı bir kızın iffal edilmesi halinde erkeğin onunla evlenmesi durumunda mehir vermesi de bu kısımda ifade edilir (Çıkış, 22/16). Verilecek mehrin miktarı, Tesniye 22/29'da tesbit edilmiştir. Köle ile evliliğin hükümleri de şöyledir:

a) İbrâni köle, 7 yıllık hizmetin sonunda, serbest kalmakta, evli ise karısını da götürmektedir (Çıkış, 21/2-3).

b) Eğer hizmeti esnasında, efendisi ona bir kadın vermişse, erkek gitmek istediği takdirde kadın ve çocuklar efendinin olacaktır (Çıkış, 21/4).

14. W. Kornfeld, a.g.m., DBS, V, 923;

15. W. Kornfeld, a.g.m., DBS, V, 919;

c) Eğer bir adam, kızını câriye olarak satarsa, efendisi, onu istemediğinde, babasına geri satılacaktır. Eğer, efendisi onu oğluna verirse, ona, kızlar hakkındaki usûle göre davranacaktır (Çıkış, 21/7-11).

2. Tesniye'deki Hükümler:

a) Çıkış 22/16'daki hüküm, mehir miktarı belirtilmek üzere burada tamamlanmaktadır (Tesniye, 22/28-29).

b) Gayr-i meşru ilişkilerle ilgili hükümler ve cezâi müeyyideler belirlenmiştir:

1) Evli bir erkek, evli bir kadınla yatarsa, ikisi de öldürülecektir (Tesniye, 22/22).

2) Bir erkek, nişanlı bir kızla, şehirde ilişkide bulunursa ikisi de recmedilecektir. Eğer bu iş kırdan olursa, yalnız erkek ölecektir (Tesniye, 22/23-27).

3) Bir erkek, bir kadın alır ve iftira ederek, onun bákire olmadığını iddia ederse, kızın anası ve babası, kızlarının kızlık nişanlarını göstermek suretiyle aksini ispatlarsa, adam 100 şekel gümüş para cezasına çarptırılacaktır ve bu kadınla evlenmek zorunda kalacaktır (Tesniye 22/13-19).

4) Eğer kız bákire çıkmazsa, o takdirde recmedilecektir.

c) Babasının kızı veya anasının kızı olan kızkardeşle evlilik yasaktır (Tesniye, 27/22). Babasının karısı ile, kaynanası ile evlilik yasaktır (Tesniye, 27/20, 23). Harb ganimeti olarak alınan kadınlar meşrudur (Tesniye, 21/10-14).

3. Ruhban Metninde Evlilikle İlgili Hükümler:

a) Evlilikle ilgili yasaklar:

Kudsiyet kanunu evlenilmesi yasak olanları şu şekilde sıralar:

«Kendi babanın ve ananın, babanın karısının, kendi kızkardeşinin, babanın kızının yahut ananın kızının, oğ-

lunun kızının, kendi kızının kızının, babanın karısının kızının, babanın kızkardeşinin, ananın kızkardeşinin, babanın kardeşinin ve karısının, kendi gelininin, kardeşinin karısının, bir kadınla onun kızının, onun oğlunun kızının veya kızının kızının, kendi kızkardeşi üzerinde bir kadının çıplaklığını açmayacaksın» (Levililer, 18/6-18).

b) Bu yasaklara uymayanların cezası:

Birçok durumda, yasakların çiğnenmesi ölümle cezalandırılmakta, işlenen suçun derecesi de ayrıca vurgulanmaktadır: Adamın, gelini ile ilişkisi rezâlet (Levililer, 20/12), kayınvalide ile ilişki, alçaklık (Levililer, 20/21), kızkardeşiyle ilişki, utanç olarak (Levililer, 20/21) nitelendirilmektedir.

Cezalandırma şekline gelince, kayınvalide ile ilişkinin cezası ateşte yakılmaktır (Levililer, 20/14). Üvey anne, gelin, kızkardeş, üvey kızkardeş'le ilişkinin cezası ise recm'dir (Levililer, 20/11, 12, 17). Hala veya teyze, kardeşinin karısı ile ilişkinin cezası ise, kısırlaştırma (Levililer, 20/19-21).

Zina, bu bölümde yine yasaklanmıştır ve cezası ölümdür (Levililer, 22/10).

c) Câriyelik:

Kanun, eş ile câriyeyi ayırmaktadır. Bir başkasının câriyesiyle ilişki, mülkiyete tecavüz olarak görülmektedir. Her ikisi de cezalandırılacaktır. Ancak ölüm cezası yoktur (Levililer, 19/20-22).

4. Ferisi Hukukunda Evlilik:

Eski Ahid sonrası kanunlarında, Eski Ahid'deki kuralları geliştirilmiştir. Ancak, bazı esaslarda değişiklik yapılmıştır¹⁶.

a) Evlilik Akdi:

Bu dönemde evlilik zorunlu hâle getirilmiş, evlenme

16. W. Kornfeld, a.g.m., V, 923;

çağı da 10 veya 15 yaş olarak tesbit edilmiştir. Erginlik çağına gelmemiş kızın evlendirilmesi yasaklanmış, kadının, kendi rızası olmadan evlendirilmesi menedilmiş, birbirlerini görmeyen nişanlıların evlenmelerine de izin verilmemiştir.

b) Evlilikle İlgili Yasaklar:

Kardeşler arasında zinanın cezası, Ahd-i Atık'de ölümdür (Levililer, 20/17). Fakat Ferisi hukuku, bunu hafifletmiş ve elli yaşından önce ölüm veya kırbaç cezasıyla sınırlandırmıştır. Buna karşılık hala ve teyze ile münasebetin cezası Ahd-i Atık'de kısırlaştırma iken (Levililer, 20/12), Ferisi hukukunda ölüm cezası verilmektedir.

c) Poligami:

Poligami, bu dönemde de meşrudur. Ancak, evlenilecek kadın sayısında ihtilâf vardır: **Erkek, bakabileceği kadar kadın alabilir** (Yebamoth, 65a). Bazıları, bunun 4'le sınırlandırılması taraftarıdır (Yebamoth, 44a). Diğerleri ise, eğer kadın kabul etmeyip ayrılmaya kalkarsa, boşanmaya sebep olmamak için, ikinciye almaması düşüncesindedirler (Yebamoth, 65a). **Yahudilikte, poligami ortaçağa kadar devam etmiş**¹⁷ ve ne Kitab-ı Mukaddes'de, ne de Talmud'da yasaklanmasına rağmen, XI. yüzyılda **Rabbi Gershom tarafından yasaklanmıştır**¹⁸.

Yeni Ahid'de de evlilik müessesesi mevcuttur ve tek evlilik (monogami) esastır. Kutsal Kitap tarafından emredilen ideal evlilik monogamidir (Matta, 19/5; I. Korintoslulara, 6/16). Zira, Tevrat'ta «ikisi bir vücut olacaktır» (Tekvin, 2/24) denilmektedir.

Yeni Ahid'de evlilik mecburi değildir ve evlenmemek âdeta teşvik edilmektedir. Şakirtlerin «Eğer erkeğin karısı ile hâli böyle ise, evlenmek iyi değil» (Matta, 19/10)

17. E. Neufeld, 'Ancient hebrew marriage laws, Londres - New York - Toronto, 1944, s. 119;

18. I. Epstein, Le Judaïsme, Origine et histoire, Paris 1980, s. 242;

sözleri üzerine, Hz. İsa «Bütün adamlar bu sözü kabul edemez, ancak kendilerine verilmiş olanlar kabul edebilir. Çünkü anadan doğma hadım vardır ve insanlar tarafından yapılmış hadım vardır, göklerin melekûtu uğrun-da kendilerini hadım edenler de vardır. Bunu kabul edebilen kabul etsin» (Matta, 19/11-12) diyerek bunun isteğe bağlı olduğunu ifade etmektedir. St. Paul, göklerin melekûtu yanında, kişinin dünyevî kaygılardan uzaklaşması, kendisini Rabb'e adanması gibi unsurlar sebebiyle, evlenmemeyi idealleştirmektedir (I. Korintoslular, báb 7).

Boşanmak ise, Mûsâ şeriatinde mümkün iken (Tesniye 24/1-4) Yeni Ahid'de yasaklanmıştır (Matta, 5/31-32; 19/3-9; Markos, 10/2-12; Luka 16/18).

III. PEYGAMBER EVLİLİKLERİ :

A. Kur'an ve Kitab-ı Mukaddes'de Müstereken Peygamber Kabul Edilenlerin Evlilikleri:

1. **Hz. İbrahim:** Hz. İbrahim, birden fazla kadınla evlenmiştir. İlk zevcesi Sâre ile Kildânilerin Ur şehrinde evlenmişti (Tekvin, 11/29). Sâre çocuğu olmayınca, Mısırlı Cârîyesi Hacer'i Hz. İbrahime verdi. Hacer'den Hz. İsmail doğdu. Hz. İsmail 14 yaşında iken, Sâre, Hz. İshak'ı dünyaya getirdi. Daha sonra Hz. İbrahim, Ketura adında bir başka kadınla evlendi ve ondan 6 çocuğu oldu (Tekvin, 25/1-2).

2. **Hz. İshak:** Eski Ahid'de, İshak, Yakub ve Yüsuf için «peygamber» vasfı zikredilmiyorsa da, Tanrı ile irtibatları vardı ve O'nun kelâmına mazhar olmuşlardı.

Hz. İshak tek kadınla, amcasının torunu Rebeka ile evlenmiştir (Tekvin, 24/67). Yakub ve Esav adında iki oğlu olmuştur.

3. **Hz. Yakub:** Dört kadınla evlenmiştir. Laban'ın kızları Rahel ve Lea ile onların cârîyeleri Zilpa ve Bilha ile evlenmiş, onlardan 12 oğlu olmuştur ki onlara ve nesillerinden gelenlere İsrailoğulları denilmektedir (Tekvin, 29/20-30; 30/3-6, 10, 12; 32/23).

4. Hz. Yusuf: Tek kadınla evlenmiştir. On şehrinin kâhini Poti-fera'nın kızı Asenat'dan Manasse ve Efraim adında iki oğlu olmuştur.

5. Hz. Mûsâ: Midyan kâhini Yetro'nun kızı Tsippora ile evlenmiş; Gersom ve Eliezer adında iki oğlu olmuştur (Çıkış, 18/2-4). Ayrıca Habeşli bir kadın'la da evlenmiştir (Sayılar, 12/1).

6. İlyâ: Ahd-i Atik'de zikredilen peygamber Eliyahu (İlyâ'nun, Kur'an'daki Hz. İlyas olması muhtemeldir. Zira, Kur'an'da Hz. İlyas'ın kavmini Baal'e tapınmaktan nehyetmesi ile (es-Sâffât, 37/125) Ahd-i Atik'de peygamber İlyâ'nın Baal'e ibadetle mücadelesi (I. Krallar, XVII-XVIII) hususu müsterektir. Peygamber İlyâ'nın evliliği ile ilgili olarak, Kitab-ı Mukaddes'de bilgi yoktur.

7. Elişa: Eğer Kitab-ı Mukaddes'deki peygamber Elişa, Kur'an'da zikredilen Elyesa' ise, onun evliliği hakkında da bilgi yoktur.

8. Yûnus: Yunus peygamberin evliliği hakkında da bilgi yoktur.

9. Yahya: Evlenmemiştir.

10. Hz. İsa: Evlenmemiştir.

B. Kur'an'a Göre Peygamber, Kitab-ı Mukaddes'e Göre Peygamber Kabul Edilmeyenlerin Evlilikleri:

1. Hz. Âdem: Tek kadınla evlidir. Havva'dan Hâbil, Kâin (Kabil) ve Şit olmuştur (Tekvin, 4/1-2, 25).

2. Hz. İdris: Evlenmiştir, Metuşelah'ın babasıdır (Tekvin, 5/21).

3. Hz. Nûh: Evlenmiştir. Sam, Ham ve Yafet'in babasıdır (Tekvin, 5/32).

4. Hz. Lût: Evlenmiştir ve iki kızı vardır (Tekvin, 19/8, 15).

5. Hz. İsmail: Mısırlı bir kadınla evlenmiştir (Tekvin, 21/21). On iki oğlu olmuştur (Tekvin, 25/12-16).

6. Hz. Hârûn: Elişeba ile evlenmiştir ve dört oğlu olmuştur (Çıkış, 6/23).

7. **Hız. Dâvûd:** Yahudilere göre, Rab'den ilham almasına rağmen (I. Samuel, 16/13), peygamberden ziyade kral'dır. O'nun 9 karısı (II Samuel, 3/2-5; 5/13; 11/27; 12/8; I. Krallar, 1/31 ve câriyeleri vardır (II. Samuel, 5/13-16) Eski Ahid'e göre, O, aynı zamanda zina yapmış kadının kocasını da öldürmüştür (II. Samuel, XI).

8. **Hız. Süleyman:** Yahudilere göre kral'dır. Çok kadınla evlenmiştir. O'nun 60 kraliçesi ve 80 câriyesi (Neşideler Neşidesi, 6/8, veya 700 karısı ve 300 câriyesi vardır (I. Krallar, 11/3).

9. **Hız. Eyyûb:** Evlenmiştir ve yedi oğlu, üç kızı olmuştur.

10. **Hız. Zekeriya:** Kur'an'da peygamber olarak zikredilen Zekeriya, Kitab-ı Mukaddes'de de peygamberdir (Luka, 1/67). Ahd-i Atik'de, kendisine kitap nisbet edilen Zekarya ise başkadır. Zekeriya, evlenmiştir ve Yahya'nın babasıdır.

C. Kitab-ı Mukaddes'e Göre Peygamber Olup, Kur'an'da Zikredilmeyenlerin Evlilikleri:

Eldad (Sayılar, 11/28-28', Medad (Sayılar, 11/26-28), Gad (II. Samuel, XXII, XXIV), Natan (II. Samuel, VII, XII), Ahıyyah (I. Krallar, XI, XII, XIV), Mikaya ben Yimla (I. Krallar, 22/8-28; II. Tarihler 18/6-27), Şemâyah (I. Krallar, XI; II. Tarihler, XI, XII) Yehu ben Hanani (I. Krallar, XVI; II. Tarihler, XIX), Azariyahu (II. Tarihler, XV), Amos, Mika, Yoel, Obadya, Nahum, Habakuk, Tsefanya, Yeremya, Daniel, Haggay, Malaki'nin evlilikleri hakkında bilgi yoktur.

Debora (Hâkimler, 4/4-14), Samuel (I. Samuel, 8/1-21) Hoşea (Hoşea 11, İşaya (İşaya 7/3; 8/13, 18) evlenmiştir. Hezekiel hakkındaki bilgi net olmamakla birlikte, muhtemelen evlenmiştir. (Hezekiel, 8/1; 24/1, 18).

Netice olarak İsrailoğulları'nda peygamber tipi, onları Kenan diyarında buldukları peygamber tipinden ayrılmaktadır. Her ne kadar, peygamber zümreleri, peygam-

ber oğulları gibi, Kenan inançlarına ait peygamberlik türü, varlığını uzun süre devam ettirmişse de, İsrail peygamberliği zamanla, özellikle de klasik peygamberlerden itibaren diğerlerinden tamamen ayrılmıştır. Rü'yet yoluyla, görünmez güç ve varlıkla irtibata geçip, geleceğe dair bir takım kehânetler söyleme meselesinde, peygamber tipinin, gerek «gören»ler ve gerekse başka ilâhlar adına peygamberlik edenlere benzerlikleri söz konusu ise de, hem bilgi kaynağı (bu İsrail Peygamberlerinde Rab Yahve'dir), hem de tebliğin muhtevası açısından (diğerleri genellikle ferdî plânda kalıp, sadece danışılan meselelere cevap getirdikleri, bildirdiklerinin oldukça optimist ve pragmatik gayeli olmasına karşılık, İsrail peygamberleri, özel haller dışında kavmi ve bütün insanlığı hedef alan, aynı zamanda müjdelerin yanında felâket ve cezaları da haber vermekteler) öteki peygamber tipinden ayrılmaktadırlar.

Evlilik müessesesi, Eski Ahid'de, gerek Tesniye metinlerinde, gerekse Ruhban okulu metinlerinde tesbit edilip kurallara bağlanmıştır. Zamanla yeni hükümler eklenmiş veya eski kurallarda bazı kısımlar değiştirilerek, müesseseye açıklık getirilmiştir. Gayr-i meşru yollar yasaklanarak, aile müessesesine gereken kudsiyet ve önem kazandırılmıştır.

Kitab-ı Mukaddes'de peygamber olarak tavsif edilenler, gerek menşeleri, gerekse yaşadıkları kültür çevresine bağlı olarak, evlilik müessesesine karşı farklı tavırlar almışlardır. Bir kısmı hiç evlenmemiş, bir kısmı tek kadınla, birçoğu da çok kadınla evlenmiştir. Bir çoğu hakkında da bilgimiz ya yoktur veya çok azdır. Saadia Gaon'a göre peygamberler, insan aklının, ibadet düzeni ve ibadetler için belirli zamanlar düzenlemede ulaşamayacağı sınırları, insanlara bildirdikleri gibi, mülkiyet evlilik ve benzeri durumlarda da aynı şekilde yardımcı olmaktadır¹⁹.

19. J.M.MCC, «Prophetism» The Jewish Encyclopedia, X, 217.